

OVER VLAAMS-NATIONALISME EN GROOT-NEDERLAND

Drs. Pieter VAN HEES

In dit overzicht van publikaties uit de afgelopen twintig jaar over het Vlaams-nationalisme en over de Groot-Nederlandse gedachte en beweging zal ik eerst aandacht schenken aan recente werken over het Vlaams-nationalisme. Daarna komen de politieke en culturele werking van de Groot-Nederlandse gedachte aan de orde.

Het teruggaan tot een twintig jaar geleden is gebaseerd op het gegeven dat juist op het einde van de jaren zestig en in de jaren zeventig op het terrein van de geschiedenis van de Vlaamse Beweging een aantal belangwekkende studies in het licht werd gegeven. We denken daarbij aan de tweede herziene uitgave van Willemsens studie over het Vlaams-nationalisme, aan de verschijning van de tweedelige *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, waarin de laatste stand van onderzoek werd weergegeven, aan de werken van H.J. Elias over het Vlaams-nationalisme in het interbellum, aan de publikatie van L. Wils' boek over het activisme en aan het in november 1974 gehouden colloquium over de Vlaamse Beweging en de Eerste Wereldoorlog.(1) Aan het einde van deze voor het onderzoek naar de Vlaamse Beweging zo vruchtbare jaren viel de beslissing om *Wetenschappelijke Tijdingen* geheel in dienst te stellen van publikaties op het gebied van de Vlaamse Beweging.(2) Dit initiatief heeft op de door mij te bespreken gebieden zeker een positieve uitwerking gehad. Nog altijd levert de beoefening van de historie van het Vlaams-nationalisme en in aanzienlijk mindere mate de geschiedenis van de Groot-Nederlandse gedachte in elke jaargang een fors aantal bijdragen op.

Wanneer we over het Vlaams-nationalisme als politieke beweging in de Belgische staat spreken, kunnen we natuurlijk naar vroegere uitingen van zelfstandige Vlaamse partijvorming zoeken. Om praktische redenen van tijd en plaats wil ik mij beperken tot recente publikaties die nieuwe visies poneren op het gebied van activisme, de Frontbeweging, de Vlaams-nationale partijvorming in het interbellum en de oorlogsjaren. Als afsluiting van dit gedeelte wil ik enkele opmerkingen maken over de huidige stand van onderzoek inzake de repressie en epuratie en de herleving van het Vlaams-nationalisme na de Tweede Wereldoorlog. Maar nu eerst het activisme.

Het Activisme

In de *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* lezen we nog over het activisme dat

de overgrote meerderheid van de activisten gedreven werd door 'een belangenloos, maar blind idealisme' en niet de gevolgen had getrokken uit feiten die duidelijk waarneembaar waren.(3) Kortom de collaboratie van het activisme was met de mantel der liefde bedekt en het feit dat nogal wat van de idealen van het activisme in de naoorlogse jaren gemeengoed werden in het Vlaams-nationalisme en in mindere mate in het gedachtengoed van enkele unitaire partijen doordrong, verklaart deze zienswijze. Het onderzoek had zich ook meer op de activisten zelf gericht dan op de daden van de Duitse bezetters en hun betrekkingen met het activisme.

De eer hier baanbrekend werk te hebben verricht, door nieuwe bronnen aan te boren en kritische vragen te stellen, komt toe aan de Leuvense historicus Lode Wils.(4) Zijn boek *Flamenpolitik en Aktivisme* (Leuven 1974) maakte de discussie los. In zijn studie werd duidelijk dat het activisme in hoge mate een werktuig van de Duitse bezetters was geweest en dat de activisten zonder leiding en steun van de Duitsers weinig of niets zouden hebben voorgesteld. Ze waren in feite marionetten van de bezetters. Het was een koude douche op de zo gekoesterde activistische idealen. Dit onderzoek werd en wordt aan Duitse zijde gesteund door de studies van Wende en Dolderer.(5) Zij werpen nieuw licht op de Duitse bezettingspolitiek, op de motivatie van de bezetters en op de wijze waarop in Duitsland de Flamenpolitik werd opgezet en tot uitvoer werd gebracht. Met name de recente publikatie van Dolderer laat goed zien hoe in Duitsland organisaties en politieke partijen gemobiliseerd werden om hun bijdrage aan de Flamenpolitik te geven en hoe er tegelijk gemanipuleerd werd om het ware doel, een annexatiepolitiek, te maskeren.

Wils' these is inmiddels, na een niet zonder emoties verlopen Colloquium in 1974 in grote lijnen aanvaard. Veel van het activisme was, zoniet door de Duitsers opgezet, dan toch goedgekeurd en gecontroleerd. Zijn visie is bijvoorbeeld verwerkt in Willemsens overzicht van de Vlaamse Beweging 1914-1940 in *Twinig Eeuwen Vlaanderen*.(6) Jonge Leuvense historici als Bentein en Vandeweyer hebben vanuit deze visie kritisch hun licht laten schijnen op activistische periodieken als de *Vlaamsche Post* en de *Vlaamsche Stem* en over de kolonverdeling.(7)

Van Noordnederlandse zijde werden belangrijke bijdragen aan de studie van het activisme geleverd door de Groningse historicus Lammert Buning. Zijn studie over de leider van de Jong-Vlamingen, de Gentse predikant Jan Derk Domela Nieuwenhuis Nyegaard, was het resultaat van zeer uitgebreide speurtochten naar activisten en hun sympathisanten in Nederland en Duitsland.(8) Over de betrekkingen tussen de activisten en Nederland kom ik later te spreken.

Als belangrijkste recente publikatie moet het werk van Daniel Vanacker, *Het Activistisch Avontuur*, worden genoemd. In dit letterlijk en figuurlijk fors opgezette werk wordt de opkomst en ondergang van het activisme in de stad Gent

beschreven. Veel nieuw bronnenmateriaal is aangeboord. Hier is het archief van de Raad van Vlaanderen eigenlijk voor het eerst intensief geraadpleegd.(9) Een van de interessante punten uit dit werk is de speurtocht naar de wortels van het activisme. Vanacker toont overtuigend aan dat al ruim vóór augustus 1914 veel van de in '14/18' naar voren gebrachte ideeën en verlangens onder de jonge flaminganten leefden. In feite geeft hij de Duitse historicus Wende gelijk die in 1974 n.a.v. Wils' boek opmerkte dat deze het activisme als te afhankelijk van de Duitse bezetter afschilderde.(10)

Vanackers knappe boek -persoonlijk vind ik het gedeelte over de vernederlandste universiteit het mooiste - biedt een stimulerend voorbeeld om in andere Vlaamse steden een vergelijkbaar onderzoek op te zetten. Er is geen gebrek aan materiaal.(11) Verantwoorde biografische werken over de kopstukken uit het activisme zijn eigenlijk nog nauwelijks verschenen. Wel beleefde Arthur de Bruyne's studie over Lodewijk Dosfel een herdruk in 1984.(12) Over René de Clercq verscheen in 1986 Koen Hulpiaus monografie, waarin op een zeer evenwichtige wijze de literaire en politieke verdiensten van De Clercq zijn uiteengezet.(13)

Het brengt mij tegelijk op het punt van gewenst verder onderzoek.

Naast het al aangestipte punt van verdere studie over de ontplooiing van het activisme in de grote Vlaamse steden, is er zeker behoefte aan een aantal meer biografische studies over activisten als Antoon Jacob, August Borms, Willem de Vreese, Jozuë de Decker en om er een minder extreme figuur naast te plaatsen, Herman Vos.(14) Hun loopbanen begonnen in het activisme en bepaalden in het interbellum mede de verschillende aspecten van het Vlaams-nationalisme. Maar eerst over de andere bron voor het Vlaams-nationalisme, de Frontbeweging.

De Frontbeweging

Over de Frontbeweging is in de laatste tijd weinig gepubliceerd. De wat grotere samenvattende publikaties dateren uit 1968 en 1974 en zijn van de hand van het duo De Vliegheer en Schepens en van Marcel Boey. Van recenter datum, maar algemener van opzet is het werk van Christens en De Clercq, *Frontleven 14/18. Het dagelijks leven van de Belgische soldaat aan de IJzer*.(15)

Een van de discussiepunten, zo bleek al op het genoemde Colloquium uit 1974, is de omvang van het Vlaamse aandeel in het Belgische leger dat in 14/18 aan de IJzer stond. In het algemeen ging men uit van 80% Vlaams- sprekende soldaten.(16) Nieuw onderzoek heeft dat percentage enigszins gerelativeerd. Research in de militaire archieven bracht L. de Vos en Luc Coenen tot de slotsom dat 59% van de troepen Nederlandstalig was.(17) Wel liep dit op gedurende de oorlog tot 67,2% en het is mogelijk dat onmiddellijk aan het front het percentage Vlaamse soldaten hoger lag. Aan de ellendige en vaak vernederende toestanden waar de Vlaamse soldaten aan bloot stonden, doen genoemde percentages niets af. De

Vlaamse soldaat was ook object van onderzoek van Bultinck.(18) Zijn onderzoek richtte zich op de gewone soldaat en hij wilde vaststellen wie nu geraakt werden door de agitatie en propaganda van de leiders van de Frontbeweging. Hoe intensief en in welke legeronderdelen werd bijvoorbeeld *Ons Vaderland* gelezen? Hoewel het onderzoek door moeilijk toegankelijk en complex bronnenmateriaal niet eenvoudig was, konden er al vraagtekens gezet worden bij bijvoorbeeld Borginons vaststelling dat de Fronters de meeste aanhang hadden in de eerste en tweede divisie. Volgens Bultincks onderzoek was de leedsichtheid van *Ons Vaderland* het grootst in de derde divisie. Reden om het onderzoek naar de houding van de gewone soldaat voort te zetten.

Onaferond is ook nog altijd de discussie rond de 'sublieme deserteurs', een typering uit de idealiserende geschiedschrijving over het Vlaams-nationalisme. Het gaat hier om de door de Frontbeweging uitgezonden contactpersoon Jules Charpentier en zijn metgezellen. Handelde Charpentier, eenmaal in het bezette gebied aangekomen, exact volgens zijn lastgevers Borginon, De Pillecijn en De Beuckelaere, of ging hij buiten de hem gestelde opdracht. De onlangs verschenen publikatie van Arthur de Bruyne over Charpentier lost het probleem niet op.(19) Nu de laatste tijd ook meer materiaal over Koning Albert is vrij gekomen (20), zou een nieuwe geschiedenis van de Frontbeweging zinvol zijn. Daarbij dienen dan ook de betrekkingen tussen Front en passieven en tussen Front en Verschaeve betrokken te worden en zou ook de merkwaardige figuur van de socialist en pacifist Pira wel eens meer aandacht mogen krijgen. In het algemeen, L. Wils en R. de Schrijver hebben daar al eens op gewezen, zou een ruimere aandacht voor de activiteiten van de loyale flaminganten ten tijde van de Eerste Wereldoorlog gewenst zijn. Zo wachten Frans van Cauwelaert, Gustaaf Sap en anderen nog op een biograaf.

Tegelijk, en dat geldt ook voor het activisme, zouden parallellen met gelijksoortige nationalistische bewegingen in Polen, Ierland, Tsjecho-Slowakije en de Oekraïne getrokken moeten worden. Op het Colloquium in 1974 werd met nadruk op de wens naar meer comparatief onderzoek gewezen.

Het Vlaams-nationalisme

Wanneer we overzichten met publikaties over de Vlaamse en Groot-Nederlandse Beweging doorbladeren (21), dan valt op dat het interbellum de laatste decennia enorm veel aandacht heeft gekregen van met name jonge onderzoekers. In de seminaria van de Vlaamse universiteiten is de eigentijdse geschiedenis niet verwaarloosd. Te Leuven, Gent, Brussel en Antwerpen hebben vele studenten hun licentiaatsverhandeling gewijd aan een aspect van met name het Vlaams-nationalisme in de periode van 1918-1945. Nogal wat van deze prestaties vonden (en vinden) hun weg naar *Wetenschappelijke Tijdingen*, dat daardoor een aardige

weerspiegeling geeft van de stand van het historisch onderzoek op dit gebied.

Na de herdruk van Willemsens boek over het Vlaams-nationalisme en zijn overzicht van de Vlaamse Beweging uit de jaren 1914-1940 en na Elias' *25 jaar Vlaamse Beweging* leek het er even op dat de grote samenvattende studies over partijpolitieke ontwikkelingen binnen het Vlaams-nationalisme hun tijd gehad hadden.(22) Deze vrees werd echter niet bewaarheid.

Eerst echter aandacht voor detailonderzoek, onderzoek dat veelal in *Wetenschappelijke Tijdingen* is verschenen. In het begin van de Vlaamse Frontpartij speelden zaken als het voortbestaan van *Ons Vaderland* en de opkomst van *De Schelde* als 'partijorgaan'. Over dit vraagstuk en over het verdere verloop van de geschiedenis van *De Schelde* is onderzoek gedaan door E. Verhoeven, die in het bijzonder aandacht besteedt aan mogelijke Nederlandse en Duitse geldbronnen voor dit dagblad.(23) Vandeweyer schreef over het teloorgaan van *Ons Vaderland* en de opkomst van de periodiek *Vlaanderen*.(24) Vandeweyer heeft ook onderzoek gedaan naar de van de Frontpartij afgesplitste partijtjes die onder de naam van Kristen Vlaamse Volkspartij opereerden en soms via lijstverbindingen met de Vlaamse nationalisten samenwerkten, maar in het algemeen een bron van onrust vormden.(25) Met het laatste breng ik U in medias res. Eigenlijk is er niet één Vlaams-nationale politiek, maar moeten we spreken van een aantal ontwikkelingen. Eenvoudig gesteld presenteerde het Vlaams-nationalisme zich in 1919 in de Vlaamse Frontpartij, maar buiten Vlaanderen vormden de uitgeweken activisten in Nederland en Duitsland een lastige, tot extremisme geneigde pressiegroep. Intern binnen het Front woedde er een strijd tussen katholieken en vrijzinnigen en traden er voortdurend afsplitsingen op en bedacht men formules om alles weer onder een noemer te kunnen brengen. Dit proces besloeg de jaren 1919-1933. Daarna voerde het Vlaamsch Nationaal Verbond, ontstaan uit het samengaan van een groot aantal Vlaams-nationalistische partijtjes, de boventoon. Het gevaar van de uitgeweken activisten met hun radicalisme werd afgeremd, maar meer op het punt van afsplitsingsgevaar dan op het punt van politiek radicalisme. Het VNV ging nu zijn strijd om de politieke macht in Vlaanderen voeren vanuit een steeds meer naar het nationaal-socialisme neigende ideologie. Deze strijd is op meesterlijke wijze beschreven in de in 1992 verdedigde zeer omvangrijke Gentse dissertatie van Bruno de Wever met de pakkende titel *Vlag, groet en Leider*.(26)

In deze studie wordt de ontwikkeling van de Vlaamse Frontpartij geschetst in een inleidend deel, waarna de kern van de studie begint met de stichting van het Vlaams Nationaal Verbond en afsluit met de ondergang van het VNV in ballingschap in Duitsland in 1945.

Voor deze studie heeft De Wever uitvoerig archiefonderzoek verricht in binnen- en buitenland, maar hij kon ook steunen op de reeds genoemde stroom van licentiaatsverhandelingen waarin al in de afgelopen decennia tal van facetten van

het Vlaams-nationalisme waren bestudeerd.

In grote lijnen volgt De Wever de studies van Willemsen, Wils en Elias, maar hij brengt ook belangrijke nuanceringsen en correcties aan. Hij laat zien dat Willemsen in zijn studie over het Vlaams-nationalisme veelal de visie van Borginon volgt en dat Elias in zijn *25 jaar Vlaamse Beweging* soms een selectief geheugen lijkt de hebben. Iets dat voor diens memoires uit de oorlogsjaren nog meer lijkt te gelden. Waar Willemsen stelt dat de basis in het VNV vrijheid van handelen had, toont De Wever juist het tegendeel aan.(27) Ook met Wils wordt van mening verschild, bijvoorbeeld op het punt van de rol van de Groot-Nederlanders, waarover later meer.

Opvallend is dat de parlementaire activiteit een lage prioriteit had. Het viel al eerder te signaleren. Men geloofde niet in de Belgische staat en het parlementaire werk was tijd verspillen of hoogstens bruikbaar als middel tegen de Belgische staat. Bij de totstandkoming van de taalwetten en dergelijke speelde de Frontpartij en later het VNV een zeer ondergeschikte rol. Bij het VNV bestond er in de leiding ook weinig belangstelling voor het Groot-Nederlandse vraagstuk.

Essentieel in De Wevers werk is ten eerste de helderheid waarmee wordt aangetoond dat het VNV zonder al te veel strijd vrijwel onmiddellijk na 1933 kiest voor een in wezen nationaal-socialistische ideologie, inclusief het daarbij behorende anti-semitisme en de Leiderscultus. Hij rekent af met verhalen als zou men de nationaal-socialistische ideologie niet serieus hebben genomen. Deze 'witwas'-neigingen van na 1945 zijn voor De Wever onwetenschappelijk.(28) Trouwens Elias zelf gaf toe dat men volledig in de nationaal-socialistische ban gevangen zat. De aanvaarding van het nationaal-socialisme is eigenlijk wonderlijk snel gegaan. De Wever geeft daarvoor aan het slot van zijn boek wel een verklaring, gebaseerd op fascisme-theorieën, waarin de klein-burgerlijke geledingen in een samenleving in crisis als bijzonder gevoelig voor fascisme geschetst worden. Het was niet het eindeloze ideologische debat over de vernietiging van België, noch de Duitse invloed in Vlaanderen, waardoor het fascisme zijn kans kreeg, maar het kwam door de sociale omstandigheden. De economische crisis lokte radicale denkbeelden uit. Het fascisme sprak jongeren aan (men denke aan R. Tollenaere); de gematigden hadden geen duidelijk alternatief, zij onderschatten de dynamiek van het fascisme, zoals ze ook De Clercq als leider hebben onderschat. Een ander punt was dat de resultaten van de verkiezingen in 1936 uitzicht op winst en macht openden.(29) De Wever geeft ook aan dat dit niet het werk is geweest van één man, maar van een vrij grote groep lieden die toch duidelijk onder de tucht van Staf de Clercq stonden. Tegenspartelen, zoals Borginon deed, mocht, maar Staf besliste uiteindelijk. Wij zagen dit al in een eerdere studie van De Wever over De Clercq, waarin afgerekend werd met diens imago 'weinig geschikt te zijn voor zijn rol'.(30) In die studie werd ook al gewezen op De Clercqs eigen politiek tegenover het nationaal-socialistische Duitsland, zijn rol als V-Mann, zijn Militaire Organisatie en

dergelijke. In de dissertatie komt dit alles opnieuw uitvoerig aan de orde.

Het is juist om in dit verband te wijzen op de studie over Odiel Spruytte, de Westvlaamse priester die samen met Tollenaere enige ideologische invloed op De Clercq uitoefende. (31)

Een thema dat zeker nog niet uitgeput is, wordt gevormd door de 'wondere zomer van 1940' en de stap naar de collaboratie. Voor De Wever is duidelijk dat het VNV klaar zat om naar de macht te grijpen. Ze hadden er al jaren op zitten wachten. De leden waren er gedurende de lange tijd van oppositiepartij als het ware mee zoetgehouden. Dit was nu het revolutionaire moment waarop men gewacht had. En De Clercq had haast, zoals De Wever m.i. overtuigend aantoonde, er dreigde immers een Vichy-achtig bewind in België gevormd te worden, waarbij het VNV zeker uit de boot zou vallen.

Na de oorlog verscholen nogal wat VNV-ers zich achter De Clercqs optreden met het argument dat De Clercq hen verrast had en hen had gebruikt. Wel merkwaardig, waar men eerder en ook nog na de zomer van 1940 nauwelijks protesteerde tegen de partijkoers.

Na 1942, na de Clercqs overlijden, komt Elias uiteraard volop in het beeld. De Wever is kritisch ten aanzien van de door Elias nagelaten herinneringen en wijst herhaalde malen op tegenstrijdigheden tussen de documenten en de latere herinneringen. Het terugtrekken uit de werving voor de S.S. in augustus 1943 gebeurde halfslachtig. Men schreef nog positief over de S.S. en wees op de mogelijkheid dienst te nemen bij de Duitse marine, waar de ideologische scholing door ...de S.S. werd verzorgd. Uiteindelijk liep de collaboratie van De Clercq en Elias stuk op de bedoelingen die de Duitsers met België voor hadden. Daarin was geen plaats voor een Groot-Nederlandse politiek, een ideaal dat weliswaar niet bij Elias leefde, maar in het VNV nog wel werd beleden. Het grootste probleem was echter het streven van de S.S. om Vlaanderen en België op te doen gaan in het Groot-Germaanse Rijk. In die constructie was zeker geen plaats voor een zelfstandig VNV. De S.S. wist uiteindelijk niet alleen de Militärverwaltung te overspelen, maar slaagde er ook in om via eigen Vlaamse organisaties als DeVlag het VNV weg te drukken.(32)

Over de Vlaamse inbreng in de S.S. heeft De Wever al eerder geschreven. Zijn studie en het recent verschenen werk van Willy Massin geven duidelijk aan dat de na de oorlog verspreide visie dat de Vlaamse jongens de S.S. ingingen als jonge idealisten strijdende tegen het goddeloze communisme niet klopt.(33) Natuurlijk waren er die om die reden dienst namen. Vrij veel zelfs, maar het was geen meerderheid. Voor de meesten golden andere motieven als geld, avontuur en gebrek aan inzicht.

Over de kritiek binnen het VNV op de leiding is De Wever weinig positief. De Groot-Nederlandse vleugel die in 1943 oppositie voerde met Callewaert, Daels en De Wilde, wees eigenlijk het nationaal-socialistische ideeëngoed niet af.(34)

De Wever geeft in zijn werk, waaruit ik slechts enkele punten heb gelicht, ook nog terreinen voor nader onderzoek aan.

Er is nog weinig studie gemaakt van de culturele activiteiten van het Vlaams-nationalisme. Te denken valt dan aan het Volkshogeschoolwerk, de rol van de Vlaamse Huizen (35a), zang-en toneelverenigingen e.d. Daarnaast verdienen de vrouwenbeweging en de jeugdbeweging binnen het VNV een nadere studie.(35b) In zijn algemeenheid doet zich na lezing van dit werk de behoefte gevoelen toch wat meer te weten van de Vlaming die voor het Vlaams-nationalisme koos. De theorieën over de klein-burgerlijkheid en de geneigdheid tot fascisme voldoen niet geheel. Een niet onbelangrijk deel van het radicalisme was al aanwezig, voordat de crisis van 1929 toesloeg. Nader prosopografisch onderzoek acht De Wever zelf ook gewenst, zowel voor de jaren twintig als voor de periode daarna. Met name de militanten verdienen nader onderzoek en mogelijk zou hier gebruik gemaakt kunnen worden van psychologische studies naar militanten in nationalistische en separatistische bewegingen elders.

Interessant is het ook om meer te weten van de lieden die in 1940 carrière gingen maken in de nieuw te bezetten functies in het openbaar bestuur.(36)

Voorts moet gewezen worden op het ontbreken van een degelijke studie over het Verdinaso en zijn leider Joris van Severen. Er werden reeds enige artikelen in *Wetenschappelijke Tijdingen* aan het Verdinaso gewijd, maar met name de periode 1939-1941 zou nadere bestudering verdienen.(37) Naast Van Severen moet hier ook Cyriel Verschaeve genoemd worden. In de sedert 1970 verschijnende reeks *Verschaeviana* (uitgave van het Jozef Lootensfonds) is het wetenschappelijk onderzoek naar Verschaeves rol in de Vlaamse Beweging uit de sfeer van de heiligenverering gehaald. Recentelijk verscheen onder redactie van Romain Vanlandschoot e.a. de 'Oorlogsgedenkschriften Cyriel Verschaeve, 1944-1946', in *Verschaeviana Jaarboek 1988-1989*.

Buiten mijn beschouwing laat ik de inmiddels al tot een tien delen uitgegroeide reeks België in de Tweede Wereldoorlog, waaraan de televisie- uitzendingen van Maurice de Wilde ten grondslag lagen. Uiteraard is in deze reeks het Vlaams-nationalisme en het VNV niet weg te denken, maar de serie is van een algemener karakter. Om inzicht in hetgeen er in de oorlogsjaren in Vlaanderen geschiedde te verwerven, zal men echter om deze serie niet heen kunnen. De bijdragen zijn daarvoor van te hoge kwaliteit en bevatten een schat aan informatie.

Nog vóór De Wevers studie over het VNV verscheen van Lode Wils het driedelige werk: *Honderd jaar Vlaamse Beweging. Geschiedenis van het Davidsfonds*. Leuven 1977-1989. Voor ons zijn met name de delen 2 (1914-1936) en 3 (in en rond Wereldoorlog II) van belang.

Allereerst vinden we hier de geschiedenis van een van de belangrijkste en grootste cultuurverspreiders in het Vlaamse land, waarbij direct uit het archief van het

Davidfonds kon worden geput. De studie is een model-voorbeeld. Het Willemsfonds, het Vermeulenfonds en menige andere culturele organisatie wachten nog op zo'n gedegen bestudering. Maar de trilogie is meer dan een cultuurgeschiedenis, het is ook een geschiedenis van honderd jaar Vlaamse Beweging, waarin voor onze periode kritische kanttekeningen geplaatst worden bij het fenomeen Vlaams-nationalisme. Waar eigenlijk weinig goeds over het Vlaams-nationalisme wordt opgemerkt. Noch hun ideologie, noch hun splijtzwamachtig optreden hebben in Wils' ogen Vlaanderen verder geholpen. Die kritiek kan men op veel punten bijvallen, maar de onmiddellijke koppeling die Wils legt ter verklaring van het onheil: Flamenpolitik - Grootneerlandisme - anti-Belgicisme - nationaal-socialisme, roept bij meer dan een historicus weerstand op. (38) Zo legt bijvoorbeeld De Wever meer de nadruk op autonome krachten binnen het Vlaams-nationalisme.

Met name het derde deel, waarin de repressie behandeld wordt, heeft nogal discussie los gemaakt. De kritiek kwam niet van de slachtoffers van de repressie, als zou Wils geen oog gehad hebben voor de excessen die er bij de naoorlogse zuiveringen optraden. Hem werd nu verweten de repressie voor te stellen als een links complot om de katholieken buiten de macht te houden. Zijn voornaamste opponent in deze discussie is de Leuvense socioloog Luc Huyse, die zelf in een omvangrijke studie, getiteld *Onverteerd Verleden* de repressie heeft belicht. (39) Samen met Dhondt legt hij het accent meer op de slechte juridische voorbereiding van de zuivering, op het feit dat men zonder behoorlijk geformuleerde aanklacht mensen kon interneren, op het feit dat niet alleen communisten en socialisten collaborerende elementen in Vlaanderen wilden opruimen, maar dat ook het liberale en katholieke politieke establishment schoon schip wilde maken. (40) Voor hen is de 'anomie' in de periode 1944-1946 de voornaamste bron van al de ellende. Hun studie ruimt wel enkele mythen rond de epuratie op. Zij laten zien dat de Vlamingen niet het strengst terecht zijn en dat er niet onrechtvaardig veel vonnissen in Vlaanderen vielen. Verder blijkt dat, hoewel ruim 50% van de vonnissen op politieke collaboratie betrekking had, er toch meer was dan louter politieke collaboratie. In het onlangs in tweede druk verschenen boek van Wilfried Pauwels *De verdachten van September '44* (41) ligt de nadruk meer op het volstrekt ongecontroleerde gebruik dat er gemaakt is van het interneringssysteem, dat gebaseerd was op de zgn. besluitwet van 12-10-1918 en dat via de Omzendbrief 340 van 21-8-1944 weer in werking was getreden. Voor hem ligt het accent wel op bewuste anti-Vlaamse tendenzen. (42) De repressie ging niet alleen tegen het Vlaams-nationalisme. Ze was ook niet opgezet als een anti-katholiek wapen, maar evolueerde volgens Pauwels wel naar een pro-links wapen. Wel constateert Pauwels tegelijk dat de weerstand intern zeer verdeeld was. Het hoeft geen betoog dat de Koningskwestie het links-rechts denken ten nadele van de Vlamingen versterkt heeft, al heeft het in Vlaanderen een sluiten der rijen

opgeleverd tussen de traditionele CVP-katholieken en de oud-VNV-ers. Ter afsluiting van het Vlaams-nationalisme nog enkele opmerkingen. Hoewel het er onder het geweld van de repressie en zuiveringen even op leek dat het Vlaams-nationalisme als politieke stroming ten onder zou gaan en de resten opgenomen zouden worden in de naoorlogse Christelijke Volkspartij, de kracht van de continuïteit bleek toch groter dan de wens tot een mogelijke vernieuwing van het politieke bestel.(43) Via de Vlaamse Concentratie kwam het tot de Volksunie en ook daar splitsten zich, zoals dat ook al voor de oorlog in Vlaams-nationale kringen gebruikelijk was, weer groeperingen af om tot eigen partijvorming over te gaan. In de nieuwe Vlaams-nationale stroming zaten ook nu weer, zoals dat ook in het interbellum het geval was, vogels van diverse politieke pluimage. Er waren figuren die nog geheel vastzaten in het volks-nationale denken (vele oud-VNV-ers), maar ook lieden met uitgesproken linkse maatschappijopvattingen. Een wetenschappelijke studie over deze nieuwe partijvorming is nog niet geschreven. We moeten het doen met algemene beschouwingen in verdienstelijke handboeken en met studies uit de partij zelf.(44) Ik wijs daarbij voor het laatste op het werk van Frans van der Elst en Raskins herinneringen.(45) Over de uiterst rechtse afsplitsing is inmiddels wel een en ander verschenen. In de Utrechtse dissertatie van Van Donselaer, *Fout na de oorlog*, worden de relaties tussen oud-NSB-ers en oud-leden van de S.S. in Nederland besproken en komen zijdelings ook hun relaties met Vlaamse companen aan de orde.(46) In *Het Vlaams Blok, 1938-1988* wordt het afglijden van het Vlaams Blok van Vlaams-nationalistische strijdpunten naar racistische politiek aan de orde gesteld. Ook hier was overigens sprake van continuïteit.(47)

Wanneer men dit overziet, blijft de vraag des te meer klemmen, waarom toch steeds weer een niet onaanzienlijke groep Vlamingen, sociaal verspreid over verschillende maatschappelijke groepen, zich tot politiek extremisme wendt. Tot nog toe hebben historici de verklaring gezocht in het aanwijzen van een of meer zondebokken op politiek of sociaal-economisch of religieus gebied, kortom de knechting door het Franssprekende establishment. Maar dat kan toch niet de enige verklaring zijn en deze gaat toch zeker voor de jaren zestig en later niet op. Misschien dat het al eerder door mij in dit betoog genoemde sociaal-psychologisch onderzoek naar de Vlaamse militant ons inzicht in dit fenomeen zou kunnen vergroten.

Ter afsluiting van mijn opmerkingen over het Vlaams-nationalisme wil ik, juist in verband met de noodzaak tot verder onderzoek, wijzen op het in 1984 gestichte Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams-Nationalisme, dat in het zelfde huis gevestigd als het AMVC, onderzoekers al veel materiaal te bieden heeft.

Politiek Groot-Nederland

Een definitie geven van de ideologie van een Groot-Nederlander is niet eenvoudig. Het begrip duikt op in 1895 in de titel van Frits Coers' *Studenten Liederboek van Groot-Nederland* en is wellicht al eerder gebruikt in de Algemeen Nederlandse Taalcongressen. Het heeft tot aan de Eerste Wereldoorlog geen andere betekenis dan de accentuering van de culturele verbondenheid van Nederlanders en Vlamingen op grond van de taalgemeenschap en zekere historische elementen als de eenheid van de Nederlanden onder de Bourgondiërs en Spaanse Habsburgers en ten tijde van het Verenigd Koninkrijk. Dit cultureel-historisch geladen begrip Groot-Nederland en de term Groot-Nederlander stond zeker ook voor een belangstellend volgen van de politieke, sociale en economische ontvoogdingsstrijd van de Vlamingen in de Belgische staat. Een meer politieke lading kreeg het begrip Groot-Nederlander eerst in de Eerste Wereldoorlog. Uit de groep 'cultureel' georiënteerde Groot-Nederlanders scheidde zich een groep af voor wie de schepping van een politieke eenheid tussen Nederland en het Nederlandsprekende deel van België op termijn het ideaal was.

Tussen 1830 en 1914 waren de betrekkingen tussen Noord en Zuid vrijwel uitsluitend beperkt geweest tot culturele uitwisselingen bepaald door de taalverwantschap. Na 1900 is er in het kader van de onderhandelingen over een Entente hollando-belge sprake van intensievere contacten tussen Nederland en België en in dat kader ook van Nederlands-Vlaamse betrekkingen. (48a) Er kwam weinig van terecht.

In de Eerste Wereldoorlog ontstond aantoonbaar verlangen naar politieke steunverlening vanuit Nederland aan de Vlamingen die in België staatshervormingen nastreefden, waardoor de unitaire staat meer ruimte zou geven aan specifieke Vlaamse verlangens. Overigens was dat in de eerste fase nog niet onmiddellijk aan de orde en wilde men gewoon van de Nederlandse regering een krachtige veroordeling van het Duitse optreden in België. (48b) De aanhang van het Algemeen Nederlands Verbond, waarin veel Noord-Zuid contacten gekanaliseerd waren, verschilde van mening. Het merendeel van de leden wilde absoluut neutraal blijven en dat betekende niets over Belgische zaken zeggen. Een kleine groep wilde meer dan alleen maar vluchtelingen hulp verlenen en - daar ligt de kern van het debat: in hoeverre geschiedde dit vanuit eigen Nederlandse ideeën of was het alleen een listig spel van Duitsers en Duitsgezinde Nederlanders, die eigenlijk weinig goeds met Vlaanderen voorhadden? Een centrale rol in dit spel speelde de Nederlander F.C. Gerretson, wiens rol uitvoerig aan de orde komt in Daniël Vanackers boek *Het Aktivistisch Avontuur* en in Wils' *Flamenpolitiek en Aktivisme*.

Laten we voorop stellen dat Lode Wils ons de ogen geopend heeft door op de nauwe betrekkingen tussen Duitsers, Nederlanders en uitgeweken flaminganten

te wijzen in zijn *Flamenpolitik en Activisme* en andere publikaties. We moeten daar ook weer Lambert Buning noemen die veel over de relaties tussen Rijksnederlanders, activisten en hun Duitse connecties heeft gepubliceerd.(49)

Het is bekend dat de Noordnederlanders die een politiek engagement wensten uiteindelijk de Dietsche Bond (1917) hebben gesticht. Zo ontstond in ieder geval een splitsing onder de Groot-Nederlanders. De term is niet uitsluitend het monopolie van de Dietsche Bonders en de aan deze organisatie gelieerde verenigingen.

Wils stelt in zijn publikaties dat er een duidelijke lijn loopt van de Duits-Nederlandse steun aan het activisme door heen de Groot-Nederlandse beweging van het interbellum naar de Tweede Wereldoorlog, waar de Groot-Nederlandse beweging weer hand- en spandiensten aan de bezetter zou leveren.

Deze rechte lijn wordt naar zijn mening door een aantal componenten gevormd. De Groot-Nederlanders zijn politiek rechts en conservatief; zij zijn pro-Duits en fervent anti-Belgisch en, net als de Vlaams-nationalisten, ook in de Tweede Wereldoorlog collaboratiegezind. Het is dezelfde lijn die hij ook onder de Vlaams-nationalisten signaleert en die loopt vanuit het activisme via een felle anti-Belgicistische houding naar de collaboratie in de Tweede Wereldoorlog.

Het zijn lijnen die in ieder geval de charme van de helderheid en eenvoud hebben. Er zijn echter op zijn minst meer lijnen binnen de politieke Groot-Nederlandse beweging te trekken die niet parallel met de eerst getrokken lijn lopen.

Voor de periode van de Eerste Wereldoorlog zijn er echter overduidelijke bewijzen van nauwe betrekkingen tussen Groot-Nederlanders, activisten, ballingen en Duitsers te leveren. Ik hoef u maar de aankoop van *De Vlaamsche Stem* te noemen (50), maar gold die intensieve betrokkenheid van de Duitsers voor alle Groot-Nederlandse bladen in dezelfde mate? Voor *De Toorts* en voor *Dietsche Stemmen* ontbreekt te veel materiaal om dat zo maar aan te nemen.(51)

Blijft de vraag of alle leden van de Dietsche Bond zonder meer als pro-Duits te classificeren zijn en de Duitse politiek in Vlaanderen ook goedkeurden, of, nog sterker, ook wisten wat er precies gebeurde.

Na de Eerste Wereldoorlog waren er vanuit Nederland contacten met Duitsers die ook weer Vlaamse contacten hadden. Hier ligt een terrein voor onderzoek en zou naar 'netwerken' gespeurd moeten worden. De betrekkingen liepen o.a. via *Quickborn* en andere Nederduitse ontmoetingsdagen. Er zal ook nagegaan moeten worden of deze betrekkingen meer persoonsgebonden dan organisatiegebonden waren.(52) Wanneer men bladen als *De Dietsche Gedachte* of *Neerlandia* leest, krijgt men geen beeld van intensieve contacten met Duitsland en dat geldt ook voor de studentenorganisatie, het Diets Studenten Verbond.

Een tweede vraag is hoe rechts politiek Groot-Nederland wel was. Op zich was de Groot-Nederlandse beweging in het verzuilde Nederland al een merkwaardig verschijnsel. Alle zuilen waren in deze Bond vertegenwoordigd. Dit gold ook voor

het ANV. Wel mag men veronderstellen - er zijn geen cijfers bekend- dat de liberaal protestantse of mogelijk conservatief protestantse (ik denk dan niet aan de typische orthodox gelovige protestant) groep een meerderheid vormde. Een prosopografisch onderzoek van het ledenbestand zou gewenst zijn, maar er is geen materiaal. Een poging van dr. A.W. Willemsen en mijzelf om via bestuursfunctionarissen van Dietsche Bond en Dietsch Studenten Verbond na te gaan wie er uiteindelijk in de collaboratie is terecht gekomen, mislukte bij gebrek aan gegevens, met name van goede NSB-ledenlijsten. Uiteraard waren er rooms-katholieke leden in de D.B. en het D.S.V. en ook sociaal-democraten. Een koekoek-éénzang vormden D.B. en D.S.V. zeker niet, als het gaat om politieke en religieuze achtergronden.

Ten derde, de pro-Duitsheid en de geneigdheid tot nationaal-socialisme en collaboratie. Hier zal men er rekening mee moeten houden dat de Duitse cultuur in het interbellum in Nederland populair was en dat deze pas na 1933 na de machtsovername van Hitler tot ernstige verschillen van mening zou kunnen leiden. De eerste echte fascistische organisaties als Zwart Front en N.S.B. dateren van 1931 en de N.S.B. bekeerde zich eerst rond 1936 tot Duitsland. Wel is het zeker dat het probleem van de N.S.B. met zijn volks-nationale ideologie grote spanningen binnen de Groot-Nederlandse beweging heeft veroorzaakt en in bepaalde opzichten de beweging verlamd heeft.(53) En dit kwam omdat leden geheim lid van de N.S.B. waren en men zo van elkaar niet wist waar men stond. Overigens hebben noch in het Zwart Front/Nationaal Front, noch in de N.S.B. de Groot-Nederlandse idealen een erg belangrijke plaats in de ideologie ingenomen. Maar laat dit de conclusie toe dat de politiek Groot-Nederlandse beweging van toen af aan niet alleen pro-Duits, maar ook nog nationaal-socialistisch was?(54) Het laatste wordt in ieder geval gelogenstraft door de opheffing van D.B. en D.S.V. door de Duitse bezetter in juni 1941 (het verbod gold ook Nationaal Front). Let wel, het A.N.V. hadden de Duitsers onder controle via de collaborerende Groot-Nederlander prof. dr. J. de Vries. Manipuleren van D.B. en de andere Groot-Nederlandse organisaties was niet gelukt en van een massaal overstappen van leden naar de N.S.B. is geen sprake geweest.

Tenslotte het anti-Belgicisme. Dat hoeft niet ontkend te worden. Het radicale weekblad *Vlaanderen* vond binnen D.B. en D.S.V. trouwe lezers en zelfs medewerkers. Toch was er binnen de D.B. ruimte voor nuances en dus voor federale oplossingen van het Vlaamse vraagstuk. Het is trouwens merkwaardig om te zien hoe vaag de voorstelling was die men zich maakte van een staatkundige vereniging van Noord en Zuid. Maar ik geef het Wils toe, zelfs in de oorlog droomden geharde Dietsche Bonders en oud-DSV-ers nog van een herenigd Nederland en Vlaanderen. Zij riepen er zelfs de bemiddeling van Charles de Gaulle voor in. Maar een ander kenmerk: ze waren duidelijk anti-nationaal-socialist en anti-Duits.(55)

Rest nog het door Wils in enkele bijdragen, met name ten aanzien van Pieter Geyls houding, gestelde punt van de medeverantwoordelijkheid van de Groot-Nederlandse beweging voor de ontsporing van het Vlaams-nationalisme.

Naar mijn mening moet het antwoord, waar het een collectieve verantwoordelijkheid geldt, ontkennend zijn. De door mij gestelde pluriformiteit van de Groot-Nederlandse beweging sluit dat uit. Voorzover er binnen de Groot-Nederlandse beweging een keuze voor het nationaal-socialisme is gemaakt, geldt de medeverantwoordelijkheid. Geyl lijkt mij in deze geen goed voorbeeld. Hij gaf al in de oorlog toe zich medeverantwoordelijk te voelen en wel door zich af te vragen of hij het anti-democratische element in het Vlaams-nationalisme niet nog feller had moeten bestrijden.(57)

Over de Nederlandse betrokkenheid bij de Vlaamse Beweging is vrij veel materiaal ter beschikking gekomen door de publikatie van *Geyl en Vlaanderen. Brieven en notities uit het archief van prof.dr. P. Geyl*, uitgegeven door P. van Hees en A.W.Willemsen (3 dln., Antwerpen-Utrecht 1973-1975) en de *Briefwisseling Gerretson-Geyl*, uitgegeven door P. van Hees en G. Puchinger (5 dln., Baarn 1979-1981). Deze uitgaven hebben voor een belangrijk deel bijgedragen tot de door Louis Vos en Lode Wils geëntameerde discussie over de politieke betrokkenheid en medeverantwoordelijkheid van de Groot-Nederlanders voor de ontsporing van het Vlaams-nationalisme en over de betekenis die in Nederland zelf aan de Groot-Nederlandse beweging moet worden toegekend.(58)

Het laatste woord is in deze zaak nog niet gesproken en geschreven. Verder onderzoek naar: de contacten met Duitsland, de ideologische fundering van de Groot-Nederlandse idealen, de wisselwerking tussen de politieke Groot-Nederlandse idealen in het Noorden en de politieke gebeurtenissen in Vlaanderen zelf blijft gewenst. Wel meen ik te mogen stellen dat Wils het Groot-Nederlandse ideaal en de Groot-Nederlander in een te strak en te uniform politiek keurslijf wil sluiten.

De na-oorlogse Groot-Nederlandse beweging heeft de politieke keuze voor een Groot-Nederland in en direct na 1945 laten vallen of niet meer luidop beleden. De Dietsche Bond is na de oorlog niet heropgericht, maar uit de middens van de Bond en het Diets Studenten Verbond kwam wel de 'Nederlandsch-Vlaamsche Vereeniging „Noord en Zuid”' voort en nog later in 1957 'De Nederlanden in Europa'. Nader onderzoek naar deze organisaties en met name naar de wijze waarop de banden tussen Noord en Zuid na 1945 weer zijn aangeknoopt is gewenst. Zeker als men nog van de mogelijkheid van interviews gebruik wil maken.

Een globaal overzicht van de culturele betrekkingen tussen Noord en Zuid is te vinden in Willemsens bijdrage 'Nederland en Vlaanderen; Frans-Vlaanderen' in *Twintig Eeuwen Vlaanderen*.(59) Verder onderzoek zou er ook gedaan moeten worden naar de culturele contacten die er tussen Nederland en Vlaanderen

ontstonden in het kader van het Belgisch-Nederlandsch Cultureel Verdrag van 1946. In een recente bundel Benelux- studies schitterde de culturele component door afwezigheid.(60) Een blik nog verder vooruit naar de geschiedenis van organisaties als de Algemene Conferentie der Nederlandse Letteren en de totstandkoming van de Nederlandse Taalunie (1980) is misschien nog te prematuur. Ik wil dan ook terug naar het verleden en enkele opmerkingen maken over de culturele zijde van de Groot-Nederlandse beweging.

Cultureel Groot-Nederland

De culturele betrekkingen tussen Nederland en Vlaanderen tussen 1839 en 1940 komen vrij uitvoerig aan de orde in Willemsens overzicht van de Vlaamse Beweging in *Twintig Eeuwen Vlaanderen*, dl. 4 en dl. 5. Daarnaast is de persoonlijke betrokkenheid van veel Nederlanders met Vlaanderen te traceren via de *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* en het *Nationaal Biografisch Woordenboek*. De Werkgroep 19e eeuw, een geslaagd specimen van samenwerking tussen Nederland en Vlaanderen, pakt de geschiedenis van de culturele contacten via een interdisciplinaire aanpak aan. Een werkgroep voor de twintigste eeuw bestaat er wel in beide landen, maar van samenwerking tussen de 'Belgische Vereniging voor Nieuwste Geschiedenis' en 'De Vereniging voor de Geschiedenis van de Twintigste Eeuw' is nog niet veel te zien, maar de verenigingen zijn nog jong. Een uitzondering vormen de jaarlijkse bijeenkomsten van Vlaamse en Nederlandse hoogleraren, een initiatief dat al uit 1939 dateert.

Een voorbeeld van wetenschappelijke samenwerking op historisch terrein is de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* uit de jaren vijftig en de *Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden* daterend uit de jaren tachtig. Maar het is ook een werk dat laat zien hoezeer Nederland en België in institutioneel opzicht uit elkaar zijn gegroeid sedert de scheiding in 1830 en slechts de taal nog gemeenschappelijk hebben en daar nog over harrewarren.

Toch ligt veel van die oude contacten op cultureel en letterkundig niveau verborgen in tijdschriften en tijdschriftartikels. Dank zij het Gentse project 'Bouwstoffen voor de geschiedenis van de Vlaamse literatuur in de 19e eeuw' worden door prof. dr. Ada Deprez en haar medewerkers ook voor de bestudering van de betrekkingen over de staatsgrens heen waardevol materiaal ontdekt en toegankelijk gemaakt.

Meer naar het heden toe liggen er ook terreinen voor onderzoek op het gebied van de cultuurgeschiedenis.

In de eerste plaats zou het binnenkort (1995) te houden eeuwfeest van het Algemeen Nederlands Verbond een goede gelegenheid zijn om deze organisatie en haar werking eens nader te onderzoeken. Veel meer dan gedenkboeken en gelegenheidsartikelen is er niet. Ook de uitwerking van de culturele contacten die

gelegd werden via de Dietsche Bond en het Dietsch Studenten Verbond en andere jongerenorganisaties, verdienen onderzoek. Zo zou men beter zicht kunnen krijgen op werving voor de Groot-Nederlandse gedachte en op de werkelijke betekenis van de zo veelvuldig georganiseerde studentencongressen en studentenuitwisselingen en last but not least op welke gedachten en waarden er werden uitgewisseld. Veel onderzoek is in de organisatiestructuur blijven steken.

Los van de specifieke Groot-Nederlandse organisaties zou nog onderzoek gedaan kunnen worden naar de culturele samenwerking tussen Nederland en Vlaams-België voordat er sprake was van de Benelux. Dit geldt voor de 19e eeuw, maar ook voor deze eeuw. Wat gebeurde er , al dan niet met overheidssteun en overheidssubsidie, vóór en na het verdrag betreffende de toenadering tussen België en Nederland van 1927? (61)

Te denken valt aan onderzoek naar de samenwerking tussen Nederlandse en Vlaamse uitgevers, aan de uitwisseling van toneel- en muziekgezelschappen, aan de organisatie van museale activiteiten , aan de uitwisseling van beeldende kunstenaars.(62) Lezing van Karel van de Woestijnes NRC-correspondenties leert ons dat er al ruim vóór 1914 vrij regelmatig Nederlandse toneel- en voordrachtavonden en muziekuitvoeringen werden georganiseerd in Brussel.(63) De vraag rijst: hoe werd dit organisatorisch aangepakt en gebeurde een en ander ook op basis van wederkerigheid? Het zelfde geldt voor de wetenschappelijke betrekkingen uit die tijd. Wanneer zien we de eerste Noord-Zuid redacties bij de wetenschappelijke tijdschriften ontstaan? Of waren de *Nederlandsche Historiebladen* met redacteuren als Ganshof, van der Essen, van Roosbroeck en van Werveke en Geyl, van Winter en van Schelven echt de eerste? (64)

In *Wetenschappelijke Tijdingen* zijn deze onderwerpen mijns inziens nog te weinig of in het geheel niet aan bod gekomen. Het zijn ook onderwerpen die passen in het kader van de thans in de mode zijnde mentaliteitsgeschiedenis. Maar bestudering van de mentaliteitsverschillen tussen Noord en Zuid kunnen een bijdrage leveren tot een beter verstaan van elkaar en daar is in een steeds omvangrijkere en gecentraliseerdere Europese gemeenschap wel behoefte aan, willen we niet geheel verloren geraken.

Ik ben me ervan bewust in het laatste gedeelte meer vragen om onderzoek in uw midden gelegd te hebben dan u voltooid onderzoek te hebben voorgelegd.

Dit is in tweeërlei opzicht geen ramp.

Het biedt ons in ieder geval tal van mogelijkheden om ons, en nu refereer ik aan twee jonge Leuvense geleerden Tollebeek en Verschaffel, bezig te houden met een discipline, de geschiedenis, die nutteloos, maar zeker niet zinloos is, zolang wij met name 'nadenken' over het verleden. En moge vervolgens dat nadenken en bezig zijn met het verleden u ook nog de daarbijbehorende 'vreugden' verschaffen (65).

Voetnoten

- (1) *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, 2 dln., Tielt-Utrecht 1973-1975 en *De Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Mededelingen van het Colloquium te Leuven op 15 en 16 november 1974, door de afdeling geschiedenis van de 19e en 20e eeuw. Departement geschiedenis K.U. Leuven. Leuven 1974.
- (2) Dit gebeurde met ingang van 1980.
- (3) L. SCHEPENS, *Activisten*, in: *EVB*, dl. 1, p. 54-65, spec. p. 64.
- (4) Van L. WILS, *De geschiedschrijving van het activisme*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 51 (1992), 65-83 is voor dit artikel dankbaar gebruik gemaakt.
- (5) F. WENDE, *Die belgische Frage in der deutschen Politik des ersten Weltkrieges*. Hamburg 1970 en W. DOLDERER, *Deutscher Imperialismus und belgischer Nationalitätenkonflikt. Die Rezeption der Flamenfrage in der deutschen Öffentlichkeit und deutsch-flämische Kontakte 1890-1920*. Melsungen 1989.
- (6) A. W. WILLEMSSEN, *De Vlaamse Beweging*, dl. 1, 1830-1914, in: *Twintig Eeuwen Vlaanderen*, dl. 4, Hasselt 1974 en idem, *De Vlaamse Beweging*, dl. 2, 1914-1940, in: *Twintig Eeuwen Vlaanderen*, dl. 5, Hasselt 1975.
- (7) P. BENTEIN, *Het dagblad „De Vlaamsche Stem” en het ontstaan van het activisme in Nederland*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 45 (1986), 213-226 en idem, *W.T.*, 46 (1987), 17-26 en L. VANDEWEYER, *Kolenverdeling voor Vlaanderen’ en de financiering van het activisme*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 50 (1991), 7-28.
- (8) L. BUNING, *Het strijdbare leven van J.D. Domela Nieuwenhuis Nyegaard. Vlaming door keuze*. Buitenpost 1976. Hij publiceerde van 1973 tot 1979 regelmatig in *Wetenschappelijke Tijdingen*.
- (9) D. VANACKER, *Het Aktivistisch Avontuur*. Gent 1991 en A. DEPPEZ en D. VANACKER, *Archief van de Raad van Vlaanderen. Summiere inhoud*. in: *Verslagen en Mededelingen van de Kon.Academie voor Nederlandse Taal en Letterkunde*, 1991, afl. 2 en 3.
- (10) Zie *De Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog*, p. 196.
- (11) Zie het tweede deel van noot 9.
- (12) A. DE BRUYNE, *Lodewijk Dosfel, Een levensverhaal*. Antwerpen 1984 (2e druk, 1e druk in 1967).
- (13) K. HULPIAU, *René de Clercq, 1877-1932. Een monografie*. Gent 1986. Zie ook de recensie van R. Vanlandschoot in *W.T.*, 48 (1989), 65-73.
- (14) Zie A. VAN ELSLANDER, *Willem de Vreese (1869-1938). Een bio-bibliografische schets*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 47 (1988), 169-184 en 219-228.
- (15) LUC DEVLIEGHER en LUC SCHEPENS, *Front 14/18*. Tielt 1968 en M. BOEY, *Vlaanderen aan de IJzer. Tragedie 14/18. Het voorspel*. Tielt-Utrecht 1974.
- (16) Dit percentage werd gebruikt door WILLEMSSEN (1969), WILS, *Flamenpolitiek* (1974), LUYKX, *Van de Perre* (1972), BOUDENS, *Mercier* (1975) en WILLEQUET, *Albert* (1979).
- (17) LUC DE VOS en LUC COENEN, *De taalagatie in het Belgische leger tijdens de Eerste Wereldoorlog*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 47 (1988), 140-151 en 196-218.
- (18) K. BULTINCK, *Over de Frontbeweging*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 49 (1990), 33-45.
- (19) A. DE BRUYNE, *Jules Charpentier, Afgezant van de Frontbeweging*. Antwerpen 1989. Zie voor recensies ook D. VANACKER in *W.T.*, 48 (1989) nr. 3 en nr. 4 en *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 1992, nr. 1.
- (20) Zie *Handelingen colloquium Koning Albert I*. Brussel 1976; J. WILLEQUET, *Albert I, Koning der Belgen*. Amsterdam-Brussel 1969; LUC SCHEPENS, *Koning Albert, Charles de Broqueville en de Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Tielt 1983; M.R. THIELEMANS en E. VANDEWOUDE, *Le roi Albert à travers de ses lettres inédites 1882-1916*. Brussel 1982.

- en L. WILS, *100 jaar Vlaamse Beweging*, dl. 2 (Leuven 1985). WILLEQUET schildert Albert als vlaamsgezind. WILS is negatief over Alberts vlaamsgezindheid.
- (21) Zie de bibliografische overzichten in *Belgisch Tijdschrift voor Philologie en Geschiedenis en Repertorium van boeken en tijdschriftartikelen betreffende de geschiedenis van Nederland*.
 - (22) A.W.WILLEMSEN, *Het Vlaams-nationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1940*. Utrecht 1968 (2e druk). Zie ook noot 6 en H.J. ELIAS, *25 jaar Vlaamse Beweging, 1914-1939*. Antwerpen 1969, 4 dln.
 - (23) E. VERHOEYEN, *De financiering van het dagblad De Schelde en Volk en Staat*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 46 (1987), 224-241 en idem 47 (1988), 35-62.
 - (24) L. VANDEWEYER, *Machtsstrijd in het Vlaamse Front. Het afsterven van Ons Vaderland, de geboorte van Vlaanderen*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 44 (1985), 206-225.
 - (25) L. VANDEWEYER, *Het katholiek Vlaams-nationalisme in Antwerpen naast het Vlaams Front 1925-1931*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 50 (1991), 193-198 en idem, *René Lagrou en het katholiek Vlaams-nationalisme in Antwerpen*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 51 (1992), 163-184. Over de afsplitsing aan de linkerzijde van het Vlaams Front zie L. VANDEWEYER, *Boudewijn Maes als Vlaams-nationalistisch politicus in het arrondissement Gent-Eeklo, 1918-1933*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 49 (1990), 230-246.
 - (26) B. DE WEVER, „*Vlag, groet en Leider*”. *Geschiedenis van het Vlaams Nationaal Verbond, 1933-1945*. 3 dln, 6 bdn, Dissertatie RU Gent, Gent 1992. Van dit werk zal in 1993/94 een handelseditie verschijnen.
 - (27) DE WEVER, a.w., II,2,743.
 - (28) DE WEVER, a.w., III,1,1019, waar hij zich keert tegen Fr. van der Elst in de *EVV* over het VNV en tegen H.Todts.
 - (29) DE WEVER, a.w., III,2, 1495 e.v.
 - (30) B. DE WEVER, *Staf de Clercq*. Brussel 1989. Zie voor het citaat E.H.KOSSMANN, *De lage landen, 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België*. (Amsterdam-Brussel 1986) dl.2, 109.
 - (31) P.J.VERSTRAETE, *Odiel Spruytte. Een priesterleven in dienst van het Vlaams-nationalisme*. Antwerpen 1990.
 - (32) DE WEVER, „*Vlag, groet en Leider*”, III,2, 1319 en F.SEBERECHTS, *Geschiedenis van DeVlag. Van cultuurbeweging tot politieke partij, 1935-1945*. Gent 1991.(ADV N reeks nr.1).
 - (33) B. DE WEVER, *Oostfronters. Vlamingen in het Vlaams Legioen en de Waffen SS*. Tiel 1984 en W.MASSIN, *Limburgers in het Vlaams Legioen en de Waffen SS*. Diest 1991. Beide werken zijn vrij kritisch t.o.v. artikelen in *Broederband* en de publikaties van J.VINX e.a.
 - (34) DE WEVER, „*Vlag, groet en Leider*”, III,2,1330 - 1350.
 - (35a) Over de Vlaamse Huizen verscheen inmiddels A. HIMPE, *De Beweging in Huis. Vlaamse Huizen tijdens het Interbellum*. Bijdragen Museum van de Vlaamse Sociale Strijd, nr. 8. 1992.
 - (35b) De studies van M. van HOORENBEECK over de Vlaams-nationalistische jeugdbeweging vallen in de periode na de oorlog. Zie M. VAN HOORENBEECK, *Oranjedassen, 1944-1961*. Antwerpen 1986.
 - (36) Van belang is in dit opzicht het interuniversitaire onderzoeksproject: burgemeesters en schepenen tussen 1938-1947, waaraan Gent, Leuven en Brussel deelnemen en waarvan al het nodige onderzoek verschenen is. Zie *De oorlog doorheen universitair onderzoek*. Uitgave van het Navorsings en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Brussel 1990.
 - (37) Naast A. DE BRUYNE, *Joris van Severen. Droom en Daad*. Antwerpen 1967 wijzen wij op D. VANHEES, *Het Verdinaso naar de collaboratie*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 42 (1983), 165-175; L. SAERENS, *Het Verdinaso en de Joden, 1931-1940*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 46 (1987), 155-181 en 241-255 en LUC. SCHEPEN, *Joris van Severen: een raadsel*, in: *Ons Erfdeel*, 18 (1975), 221-239. Zie voor het voortleven, ook na de tweede wereldoorlog, van de Bourgondische gedachte onder de aanhang van Van Severen: *Louis Gueuning, 1898-1971. Een leven in rechtlijnigheid*, samengesteld door MAURITS CAILLIAU. Turnhout 1991.

- (38) Reacties op WILS, *100 jaar Vlaamse beweging*, dl. 2 en dl.3 door P.VAN HEES in *Ons Erfdeel*, 1984, nr.5 en idem, 1990, nr.2; A. DE BRUYNE besprak dl.2 in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1985,p.123-127. Over met name het laatste deel volgde een debat in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 106 (1991), 236-249 tussen Els Witte, Adriaan Verhulst en Lode Wils. Zij wijzen ook op de te geringe aandacht van Wils voor de liberale en socialistische inbreng in de Vlaamse Beweging.
- (39) E. HUYSE, *Onverteerd verleden. Over de geschiedschrijving van collaboratie en repressie*, in: *Ons Erfdeel*, 33 (1990), 239-243 + repliek van L.Wils en L.HUYSE en S. DHONDT, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België,1942-1952*. Leuven 1991.
- (40) Vgl. ook E.VERHOEYEN, *Wat beweegt de Vlaamse bewegers*, in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 69 (1991), 956-960. Er was blokvorming in links en rechts, maar geen communistische machtsgreep in voorbereiding. Zie ook KOSSMANN, *De lage landen*, dl.2, 221-223. Hij wijst een speciale anti-Vlaamse campagne van de hand. ELS WITTE besprak het werk van HUYSE en DHONDT in *Ons Erfdeel*, 35 (1992), 306-309.
- (41) W. PAUWELS, *De verdachten van September '44. Illegale interneringen tijdens de repressie*. Antwerpen 1991.
- (42) Als kras staaltje van een algemene anti-Vlaamse houding vermeldt Pauwels de zgn. inciviekenlijst die de Brusselse schepen en senator Cateau had aangelegd. Daar stonden namen op van volstrekt onschuldige Vlaamse letterkundigen, maar dat was al voldoende om verdacht te zijn. Zie PAUWELS, a.w., 132.
Zie ook L.WILS, *De illegale interneringen tijdens de epuratie*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 50 (1991), 55-63. Het is een recensie-artikel n.a.v. het boek van Pauwels.
- (43) Ik steun hier op L.BOSMAN, *De Vlaamse Beweging na 1945;actualisering van de historische dualiteit*, in: E.WITTE, e.a., *Tussen Restauratie en Vernieuwing. Aspecten van de naoorlogse Belgische politiek,1944- 1950*.Brussel 1989, 225-263.
- (44) H.TODTS, *Hoop en wanhoop der Vlaamsgezinden. Kroniek van de Vlaamse beweging*. Leuven 1961-1985, 5 dln., is te veel een 'partijgeschiedenis'.
- (45) F. VAN DER ELST, *Twintig jaar Volksunie,1954-1974*. Brussel 1974 en idem, *De bewogen jaren. Mijn memoires,1920-1958*. Tielt-Weesp 1985. Daarnaast E.RASKIN, *Van binnenuit bekeken.Herinneringen van een VU parlements lid*. Antwerpen-Amsterdam 1980.
- (46) J. VAN DONSELAER, *Fout na de oorlog. Fascistische en racistische organisaties in Nederland,1950-1990*. Amsterdam 1991.
- (47) H. GIJSELS en J. VAN DER VELPEN, *Het Vlaams Blok,1938-1988. Het verdriet van Vlaanderen*. Berchem 1989; JAN CAPELLE, *De zwarte schaduw van de Vlaamse burgerij*, in: W. DE BOCK e.a., *Extreem- rechts en de staat*. (Berchem 1981), 67-119; H. GIJSELS, *Het Vlaams Blok*. Berchem 1992 en *Herfsttij van de twintigste eeuw. Extreem rechts in Vlaanderen 1920-1990*, onder red. van R. VAN DOORSLAER, Leuven 1993.
- (48a) E.COPPENS, *Paul Fredericq*. Gent 1990.
- (48b) P. VAN HEES, *Enkele nieuwe brieven van Pieter Geyl aan Antoon Jacob uit 1914-1915*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 46 (1987), 87-99.
- (49) Bunings bijdragen verschenen in de jaren zeventig met name in *Wetenschappelijke Tijdingen* en in het *Nationaal Biografisch Woordenboek*. P. VAN HEES, *Vlaamse activisten als politieke vluchtelingen in Nederland tijdens het interbellum*, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 100 (1987), 394-412. In het in noot 4 genoemde artikel van Wils stelt hij dat de aan Gerretson gewijde bijdrage van P. VAN HEES in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 43 (1984),36-43 en 75-88 niet langer houdbaar is gezien de verregaande meegaandheid van Gerretson met het door de Duitsers geleide activisme en de vernietiging van de Belgische staat. Gerretsons pro-Duitsheid heb ik erkend in mijn in noot 50 en noot 51 genoemde artikelen. Dat Gerretson de Belgische staat wilde vernietigen betwijfel ik zeer. Men houdt dan te weinig rekening met Gerretsons afkomst uit christelijk-historische kring en de ook daar heersende anti-revolutionaire opvatting dat staten niet zo maar te niet gedaan konden worden in revolutionaire acties. Naar mijn mening

- heeft Gerretson een roekeloze politiek gevoerd, maar geen politiek die in wezen verder wilde gaan dan een federalisering in welke vorm dan ook van de Belgische Staat.
- (50) Zie het in noot 7 genoemde artikel van P. BENTEIN en P. VAN HEES, *De financiering van De Vlaamsche Stem. Een discussie zonder eind?*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 46 (1987), 27-37.
 - (51) Zie C. ALBRECHT en P. VAN HEES, *Dietsche Stemmen*, *Tijdschrift voor Nederlandsche Stambelangen (1915-1918). Een verkenning*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 51 (1992), 129-144.
 - (52) Zie W. DOLDERER, *De nieuwe Duits-Vlaamse toenadering na de eerste wereldoorlog*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 46 (1987), 211-224 en L. BUNING, *De „Quickborn” en Vlaanderen*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 35 (1976), 81-102 en 137-154. Over de 19e eeuwse contacten zie: L. SIMONS, *Vlaamse en Nederduitse literatuur in de XIXe eeuw*. Gent 1982-1985, 2 dln.
 - (53) Zie LOUIS VOS, *De Dietsche studentenbeweging*, in: ACTA Colloquium over de geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse betrekkingen tussen 1815 en 1945. Gent 1982, 451-493; L. VANDEWEYER, *De Jong Nederlandse Gemeenschap*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 48 (1989), 43-57 en P. VAN HEES, *De Groot-Nederlandse Beweging in 1940-1941 en het optreden van J. Chr. Kist*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 48 (1989), 226-238 en idem, 49 (1990), 1-19.
 - (54) Zie L. WILS, *Geyl in Buchenwald*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 45 (1986), 176-185, met name noot 15.
 - (55) P. VAN HEES, *Een Grootnederlands document*, in: H.F. HOFMAN e.a., *Uit bibliotheektuin en informatieveld*. Utrecht 1978, 96-111.
 - (56) L. WILS, *De Grootnederlandse beweging 1914-1940. Ontstaan, wezen en gevolgen*, in: ACTA Colloquium over de geschiedenis van Belgisch - Nederlandse betrekkingen tussen 1815 en 1945. (Gent 1982), 415-450, met name p.450 en het in noot 54 genoemde artikel.
 - (57) Zie P. VAN HEES en A.W. WILLEMSSEN, *Geyl en Vlaanderen. Brieven en notities uit het archief van P. Geyl*. Antwerpen-Amsterdam 1975, dl.3,215 en zie over Geyl ook KOSSMANN, *De lage landen*, dl.2,110-111.
 - (58) Zie L. VOS, *De eierdans van P.Geyl. Zijn grootnederlandse politiek in de jaren twintig*, in: *BMGN*,90 (1975), 444-457 en A.W. WILLEMSSEN, *Geyl als Grootnederland in de jaren twintig*, in: *BMGN*,90(1975)458-473. Verder L. SIMONS, *Pieter Geyl en het Vlaams-Nationalisme 1920-1940*, in: *Handelingen XXX der Kon. Zuidnederl.Mij. voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 1976, 189-210; L. WILS, *Gerretson, Geyl en Vos. Spanningen tussen de Grootnederlandse Beweging en de Vlaams-Nationalistische*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 41 (1982), 95-120 met de reactie van P. VAN HEES en A.W. WILLEMSSEN, *Leuvens recidivisme. Het gebruik door prof.dr.L.Wils van de briefwisseling Geyl en Vlaanderen en Gerretson - Geyl*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, in: 42 (1983), 44-58 en Wils replek in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 42 (1983), 59-63.
Over de betekenis van de Grootnederlanders in Nederland: recensieartikel van P.J.M.BLAAS, *Gerretson en Geyl: de doolhof der Grootnederlandse gedachte*, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 97 (1984), 37- 52 en H.W. VON DER DUNK, *De Grootnederlandse gedachte geen tic van excentrieke heren*, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 97(1984), 207-213. De Grootnederlandse activiteiten van Geyl komen ook uitvoerig aan de orde in J. TOLLEBEEK, *De toga van Fruin*. Amsterdam 1990, 324-332.
 - (59) Zie A.W. WILLEMSSEN, *Nederland en Vlaanderen; Frans-Vlaanderen*, in: *De Vlaamse Beweging*, III, na 1940, in: *Twintig Eeuwen Vlaanderen*. Hasselt 1980, dl.6,335-360.
 - (60) E.S.A. BLOEMEN (red.), *Het Benelux-effect. België, Nederland en Luxemburg en de Europese integratie 1945-1957*. Amsterdam 1992 (NEHA -series III).
 - (61) C.A. TAMSE, *40 jaar Cultureel Verdrag tussen Nederland en België*, in: *Nederlandse Staatscourant*, 19-9-1986 (nr. 184) en in verkorte vorm in: *Neerlandia*, oktober 1987.

- (62) De studie van L. SIMONS, *Geschiedenis van de uitgeverij in Vlaanderen* biedt hier een goed aanknopingspunt. Deze studie kan ook stimulerend werken op verder onderzoek in Nederland zelf. Een eerste stap in deze richting is Frank DE GLAS, *Nieuwe lezers voor het goede boek. De Wereldbibliotheek en Ontwikkeling! De Arbeiderspers voor 1940*. Amsterdam 1989.
- (63) K. VAN DE WOESTIJNE, *Verzameld Journalistiek Werk. Nieuwe Rotterdamsche Courant*, onder redactie van prof.dr.ADA DEPPEZ, Gent 1986-. Er verschenen inmiddels 9 delen over de periode 1906-1919.
- (64) P. VAN HEES, *Van Nederlandsche Historiebladen tot Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 99 (1986), 476-507. In de discussie werd ik gewezen op het in 1927 opgerichte tijdschrift *Ons Geestelijk Erf*, een periodiek 'voor de studie der Nederlandsche vroomheid vanaf de bekeering tot circa 1750'. Dit tijdschrift had een redactie bestaande uit Nederlanders en Vlamingen.
- (65) J. TOLLEBEEK en T. VERSCHAFFEL, *De vreugden van Houssaye. Apologie van de historische interesse*. Amsterdam 1992.